

doi:[10.29285/actapinteriana.2024.10.5](https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2024.10.5)

A *Dei Verbum* és a szinodalitás gyökerei¹

Ormond Rush

Australian Catholic University, P.O. Box 456, Virginia, Queensland 4014, Australia

orm.rush@acu.edu.au

Rush, O. (2024): *A Dei Verbum és a szinodalitás gyökerei. Dei Verbum and the Roots of Synodality. Acta Pintériana, 10: 5-22.*

Abstract: This article shows how Pope Francis's notion of „synodality” brings together central tenets of the comprehensive vision of the Second Vatican Council. The article proposes that the roots of synodality can be found, above all, in Vatican II's Dogmatic Constitution on Divine Revelation, *Dei Verbum*.

A szinodalitásról úgy tartják, hogy az Ferenc pápa működésének, ha nem is a középpontja, de mindenképpen az egyik kulcsszava.² A szinodalitásról szóló szinódus (2021–2024) eddigi, széles körű konzultációs munkája során a világ egyházmegyéiből beérkező válaszokból egyértelműen az derült ki, hogy a katolikusok döntő többsége üdítőnek és felszabadítóknak találta a „szinodális egyház” vízióját. Ferenc pápa szerint egy szinodális egyház életének minden dimenziójában „*olyan egyház, amely meghallgat*” (FERENC PÁPA 2015). Végző soron ez az egyházra jellemző magatartás – „*egyház, amely meghallgat*” – azt jelenti, hogy „*Isten igéjét vallásos tisztelettel hallgatva*” (DV 1), befogadjuk Isten Szentlelkének megvilágosítását, aki Jézus ígérete szerint mindig az igazság teljessége felé vezet az egyházat (vö. Jn 16,13). Az egyház pedig akkor és annyiban hallgat a Szentlélekre, amikor és amennyiben felismeri a Lelket, aki megszólal minden megkeresztelt ember szívében, legyen akár világi, akár felszentelt személy, és amelyről a *Lumen gentium* 12. pontjának megfogalmazásával élve azt mondhatjuk: „*az egész nép természetfölötti hitérzéke*”.

A szinodalitás fogalmának sok kritikusa volt és van, akik még azt is elutasítják, hogy a pápa nézetei a II. Vatikáni Zsinatban gyökereznek. Például Charles Chaput érsek a szinodalitásról szóló szinódus 2023-as üléséről adott interjújában megjegyezte:

„*Egyszerűen hamis az állítás, hogy a II. Vatikáni Zsinat valamiképpen utalt volna a szinodalitás igényére mint az egyházi élet állandó jellemzőjére. A zsinat a leghalványabb utalást sem tette erre.*” (CHAPUT 2023)

¹ A tanulmány eredeti megjelenése: RUSH 2023, pp. 570-591. A szerkesztőség ezúton mond köszönetet a jogtulajdonosoknak a magyar fordítás jogának nagyvonalú átengedéséért. A szerzőről: Ormond Rush (1950–) az ausztráliai Townsville egyházmegye papja, teológiai doktorátusát a római Gergely Egyetemen szerezte. Évtizedek óta, különböző intézményekben katolikus teológiát tanít és magasabb oktatószervezői hivatalokat lát el. Három egymást követő ciklusban az Ausztrál Katolikus Teológiai Társaság elnöke volt. Jelenleg a szinodusi folyamat központi teológiai bizottságának tagja, amely a világegyház számára különösen jelentős teológiai kérdésekkel foglalkozik.

² A téma részletes áttekintéséhez lásd NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG 2018. A jelen cikk egy korábbi változata szerepelt a *Spirit Alive* webinárium-sorozatban *Re-energizing the Renewal* címmel, amelyet a II. Vatikáni Zsinat 60. évfordulójának tiszteletére szerveztek, a CSJ Institute for Faith Inquiry and Education támogatásának köszönhetően. <https://brentwoodcsj.org/spirit-alive-institute/re-energizing-the-renewal/>

Ebben a tanulmányban – ezzel az állásponttal ellentétben – éppen azt mutatom be, hogy Ferenc pápa nézetei a szinodalitást illetően mélyen a II. Vatikáni Zsinatban gyökereznek.³ Az ugyan igaz, hogy a „szinodalitás”, valamint a „szinodális” (és hozzátehetném, a „kollegialitás”) szavak nem képezik részét a II. Vatikáni Zsinat dokumentumaiban használt latin szókészletnek, viszont a „szinódus” szó 136-szor fordul elő a II. Vatikáni Zsinat szövegeiben, és ezekben az esetekben vagy a „concilium” (zsinat) szó szinonimájaként, vagy a püspöki kollegialitás (a zsinat egyik jelentős témája) jegyében található püspökök szinonimájaként használják.⁴ Ferenc pápa a szinodalitással összefüggésben, az egyház egy sokkal átfogóbb szemléletét képviseli, amelybe a püspöki kollegialitás is beletartozik, éppúgy, amint azt a II. Vatikáni Zsinat egész egyházképe kijelöli. Sok olyan téma, amelyet a „szinodalitás” és a „szinodális” szavak ebben a tágabb felfogásban felidéznek, valóban megalapozást nyertek mind a zsinat heves vitáiban, mind a tizenhat végső dokumentumban. Ahogy az egyik püspök összefoglalta Ferenc pápa szemléletét, a szinodalitás immár „nem püspökszerepekre epizódikusan vonatkozik, hanem mindig az egész egyházra” (COLERIDGE 2016, p. 348).

A szinodalitás maga a II. Vatikáni Zsinat – dióhéjban. Íme néhány zsinati téma, amelyek ha összességükben nézzük, azt körvonalazzák, amit Ferenc pápa „szinodális egyháznak” nevez: (1) az isteni kinyilatkoztatás befogadója a hívek egész közössége; (2) a Tanítóhivatal nem áll Isten Szava fölött, hanem annak szolgálója; (3) minden megkeresztelt részvétele az egyház küldetésében, legyen akár világi, akár felszentelt; (4) minden megkeresztelt – és nem csak a hierarchia – részesül Krisztus ún. hármasságában: prófétai hivatal (az egyház *tanítói* küldetése), a papi hivatal (az egyház *megszentelő* küldetése), és a királyi hivatal (az egyház *kormányzó* küldetése); (5) a lelkipásztorok és a világiak közti együttműködés fogalma; (6) a helyi egyház fogalma, mint amiben a katolikus egyház teljességgel megjelenik az adott helyen; (7) az összes helyi egyház kommuniójának fogalma, és a katolikus egyház mint az egyházak kommuniójának fogalma; (8) a felhívás a dialógusra – más keresztényekkel, más vallásokkal, a nem hívőkkel, de mindenekelőtt az egyházon belül, és nemcsak a helyi egyházon belül, hanem az összes helyi egyház között is, amelyek a katolikus egyházat alkotják; végül (9) az emberi személy méltósága – hitérzékének, karizmáinak, lelkiismeretének méltósága. Ahogy John O’Malley megjegyezte: ezek az elemek nemcsak azt követelik meg, hogy új módon fogjuk fel, *mi* az egyház, hanem azt is, hogy *hogyan legyünk* egyház, az *egyházi lét* egy új „stílusát” igénylik.⁵

Belemehetnénk mélyebben a zsinati egyházkép bármelyik említett pontjába – néhányról lesz is még szó ebben az írásban –, de én elsősorban a *Dei Verbum*-ra, a zsinatnak az isteni kinyilatkoztatásról írt dogmatikai konstitúciójára összpontosítok. A zsinati egyházkép említett elemein túl szeretném azt is bemutatni, hogy a *Dei Verbum* kifejezetten olyan tanításokat ad elénk, amelyek alapvetően fontosak annak megértéséhez, hogy mit jelent „egyháznak lenni, amely meghallgat”, párbeszédet folytat, és figyelembe vesz minden hívőt. A *Dei Verbumból* is három fő kérdéskört választottam ki, ezek a következők: kinyilatkoztatás, hit, illetve a Szentírás és a Hagyomány. A kifejtés során az „intertextualitás” jegyében hivatkozom más zsinati dokumentumokra is, amelyek ezekről szólnak. A II. Vatikáni Zsinat tizenhat dokumentuma esetében az intertextualitás azt jelenti, hogy minden dokumentumot a másik tizenöt fényében kell értelmezni.⁶

³ A zsinati szemléletről lásd RUSH 2019.

⁴ A szinódus fogalmának beszűkült szemléletéhez lásd FAGGIOLI 2015, pp. 229-253; MELLONI & SCATENA 2003.

⁵ O’Malley ezt írja: „A zsinat sok mindent tanított, de egyik legfontosabb tanítása arra vonatkozott, hogy milyen stílusnak kell jellemeznie az egyházon belüli viszonyokat. A zsinat dokumentumai stílusával tanított... Ezáltal hallgatólagosan az egyházi tanítás stílusának megváltoztatását szorgalmazta, vagyis azt kívánta, hogy az egyházi tanítás stílusa kevésbé legyen autokratikus, több lehetőséget engedjen az együttműködésre, és készséggel kutassa fel, hallgassa meg és vegye figyelembe a különböző szempontokat. Az ilyen stílus igyekszik »a másikkal« közös talajt találni, őszinte, és kerüli a kertelést, kevésbé egyoldalúan hoz döntéseket.” O’MALLEY 2015, pp. 415-416.

⁶ Az „intertextualitás” hermeneutika elvéhez lásd RUSH 2004, pp. 40-48. John O’Malley ír annak igényéről, hogy „minden dokumentumot úgy tekintsünk, mint egy-egy átfogó orientáció kifejeződését, mint egy koherens szöveg-

I. A kinyilatkoztatás és Isten dialogikus kapcsolatra vonatkozó igénye

Azzal kezdem, ami szerintem a II. Vatikáni Zsinat egyik legfontosabb hangsúlyváltása. Ez nem pusztán egy elmozdulás más irányba, sokkal inkább visszatérés a Szentírás és a korai egyház kinyilatkoztatásértelmezéséhez – amely szerint a kinyilatkoztatást elsősorban mint személyes találkozást kell felfogni, amelyben Isten az embert egy életre szóló szövetségre, baráti kapcsolatra hívja meg. Az idők folyamán aztán ebből a kapcsolatból forrászik az istenismeret és az Isten emberiségre vonatkozó akaratáról szóló tudásanyag. Ez az a tartalom, amelyet Isten feltár az emberhez fűződő kapcsolatában.

A hivatalos katolikus teológia isteni kinyilatkoztatásra vonatkozó felfogása a II. Vatikáni Zsinat előestéjén még ezt a második szempontot szinte kizárólag nagyon leszűkített módon értelmezte. Ahhoz tehát, hogy megértsük, mennyire fontos, hogy a zsinat visszatért a kinyilatkoztatás fogalmának eredeti értelmezéséhez, érdemes röviden megvizsgálni az ún. újszolasztikus teológiát, amely a II. Vatikáni Zsinat előtti évszázadban uralkodott, de különösen a huszadik század elején és a zsinatot megelőzően dominált. Ebben a teológiában a kinyilatkoztatással kapcsolatban túlnyomórészt az egydimenziós látásmód érvényesült, amelyet verbális-tételszerű modellnek nevezhetünk. Ennek keretében a kinyilatkoztatást szinte kizárólag kvantitatív értelemben nézték; a kinyilatkoztatás tartalmát pedig az emberi tapasztalatokon túli tantételek halmaza jelentette, amely Isten örök gondolataiként és szavaiként értendő, időtlen, történelmen felül álló tételekben kifejezve. René Latourelle arról ír, hogy „*kívülről való meghatározottságban, időtlenül, fogalmi síkon közelítették meg a kinyilatkoztatást az ötvenes évekig*” (LATOURELLE in LATOURELLE & FISICHELLA 1994, p. 218). Ebben a megközelítésben a kinyilatkoztatott tartalmaknak két forrása van: a Szentírás és a Hagyomány. Mindkettőt úgy tekintik, mint ami Istentől közölt igazságokat tartalmaz. A kinyilatkoztatást továbbá a múlt eseményének tartják (ezt hívták „távolabbi hitszabálynak”). Ennek a felfogásnak egyik fontos következménye, hogy egyedül a mindenkor Tanítóhivatalnak van isteni tekintélye e tanok közlésére, átadására és értelmezésére (ez a „közelebbi hitszabály”).⁷

Az imént az „egydimenziós” szót használtam ennek a verbális-tételszerű modellnek a leírására. Kétségtelen, hogy kulcsfontosságú dimenzióról van szó, amelyről a Szentírás bőséges tanúságot ad mindenütt, ahol azt olvassuk, hogy „Isten szól”, gyakran közvetítők által, mint a próféták vagy Jézus. A Zsidókhöz írt levél kezdősoraiban például ezt olvassuk:

„Sokszor és sokféle módon szólt Isten hajdan az atyákhöz a prófétákban; ezekben a végső napokban Fiában szólt hozzánk, akit a mindenség örökösévé tett, aki által az időket is teremtette.” (Zsid 1,1–2)⁸

A „*locutio Dei*” modell leszűkített értelmezésével szemben a huszadik század közepének gondolkodói a teológia különböző tudományágaiban bekövetkezett újjászületés hatására megpróbálták előhívni egyéb aspektusokat is a Biblia tanúságtételére és a patrisztikus kor íróira támaszkodva. Ezek a tudósok különösen kritikusak voltak a barokk kori skolasztikus teológia fejleményeivel szemben.⁹ Amikor 1929-ben például Henri de Lubac (1896–1991) megtartotta székfoglaló beszédét a Fourvière francia jezsuita teológiai fakultáson, heves támadást intézett az újszolasztikus teológia ellen, így minősítve azt: „*Ez egy kishitű, silány teológia*” (LUBAC 1989, pp. 94–95)¹⁰, „*egy roskatag teológia,*

korpusz integráns részét, ami nagy részben a dokumentum intertextuális jellegének eredménye. Bennfoglaltan, de szándékosan utalnak egymásra és szóba hozzák egymást – a szóhasználatban, az újra előforduló nagy témákban, az érvényesített alapvető értékekben, és bizonyos alapvető témákban, amelyek végigvonulnak a szövegekben. Koherens egészet alkotnak, és ennek megfelelően kell értelmezni is azokat.” O’MALLEY in HEFT & O’MALLEY 2012, p. xiii.

⁷ E téma összefoglalásához lásd MACKAY 1963, pp. 1-52.

⁸ Ezt a szakaszt részben idézi a DV 4.

⁹ A „Tridentinum utáni skolasztikához”, főleg Francisco Suarez és Juan de Lugo teológiájához lásd LATOURELLE 1966, pp. 181-191.

¹⁰ Joseph Komonchak a „szűk elméjű teológiát” fordítja „roskatag teológiának”. Lásd KOMONCHAK 1990, p. 582.

amely nem is hagyományos. Egy mindentől elkülönített teológia, amely egy mindentől elkülönített filozófiára épül” (LUBAC 1989, pp. 94-95)¹¹. De Lubacra nagy hatással volt, hogy Maurice Blondel elutasította az újszolasztika „extrinszecizmusát”, és ennek jegyében alakította ki az „immanencia módszerét”, amely új módon fogta fel természet és kegyelem, hit és történelem viszonyát.¹² A teológiában *ressourcement* néven ismert irányzathoz merítve a *Dei Verbum* többek között ezeket a témákat helyezi előtérbe, és sokkal gazdagabb képet ad az isteni kinyilatkoztatásról és arról, ahogyan Isten viszonyul az emberekhez a történelem útjain (lásd DALEY in FLYNN & MURRAY 2011, pp. 333-351). A *Dei Verbum* első fejezete, miközben nem utasítja el a verbális-tételszerű dimenzió fontosságát, két másik dimenziót is előtérbe helyez: ezeket kapcsolati-személyes, illetve szentségi-történelmi dimenzióknak nevezhetjük.

Egyfelől, ami a *kapcsolati-személyes* dimenziót illeti, a *Dei Verbum* első fejezete „A kinyilatkoztatás” cím alatt ezeket mondja:

*„Istennek a maga jóságában és bölcsességében úgy tetszett, hogy kinyilatkoztatja önmagát, és tudunkra adja akaratának szent titkát (vö. Ef 1,9), mely szerint az embereknek Jézus Krisztus, a megtestesült Ige által a Szentlélekben útjuk nyílik az Atyához, és az isteni természet részesei lesznek (vö. Ef 2,18; 2Pt 1,4). E kinyilatkoztatással a láthatatlan Isten (vö. Kol 1,15; 1Tim 1,17) szeretetének bőségéből mint barátaihoz szól az emberekhez (vö. Kiv 33,11; Jn 15,14-15), és társalog velük (vö. Bár 3,38), hogy meghívja őket és befogadja a saját közösségébe.” (DV 2; kiemelés tőlem)*¹³

A kinyilatkoztatás eseménye először is az, hogy Isten önmagát közli. Ebben a találkozásban feltárul Isten szerető és irgalmas szíve. A Teremtő Isten szereti teremtményeit, és barátjuk akar lenni. Minden hívőnek megvan a lehetősége, hogy Istennel ilyen személyes kapcsolatra lépjen; ez a bensőséges meghívás mindenkinek szól, nem csak néhány kiválasztottnak, mint mondjuk a pápák és a püspökök. A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai másutt az Istennel való kapcsolatról mint „kommunióról” beszélnek.

*„Az emberi méltóság lényeges része az Istennel való közösségre szóló meghívás. Az ember kezdettől fogva párbeszédre hivatott Istennel.” (GS 19)*¹⁴

Más szóval, Isten önkinyilatkoztatása által az ember meghívást nyer az Istennel való kommunikációra és dialógusra.

Másfelől, ami a kinyilatkoztatás *szentségi-történelmi* dimenzióját illeti, és ami közvetlenül az előzőekből következik, az a *Dei Verbum* 2. pontjában is olvasható:

„E kinyilatkoztatás rendje egymással bensőleg összefüggő tettekből és szavakból áll: Isten üdvtörténeti tettei kinyilvánítják és megerősítik a tanítást és a szavakkal jelzett valóságokat; a szavak pedig hirdetik a tetteket, és megvilágítják a bennük rejlő misztériumot. Az Istenről és az ember üdvösségéről így kinyilatkoztatott mélyéges igazság Krisztusban ragyog föl, aki az egész kinyilatkoztatás közvetítője és teljessége.” (DV 2; kiemelés tőlem)

A hangsúly itt szándékosan nemcsak Isten szavaira helyeződik, hanem Isten tetteire is, és arra, ahogyan Isten viszonyul az emberekhez a történelemben. Később, a *Dei Verbum* negyedik fejezetében, amely az Ószövetségről szól, ezeket olvassuk:

¹¹ Komonchak angol fordítását követtük. Lásd KOMONCHAK 1990, pp. 582-583.

¹² De Lubac és Blondel viszonyához lásd RUSSO 1990; MURPHY in HILLEBERT 2017, pp. 57-91.

¹³ Ugyanezt a *societas* szót használja a DV nyitó mondata is: „*ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre et cum Filio eius Iesu Christo*”, idézve 1Jn 1,2-3-t: „*hogy ti is közösségben legyetek velünk. Mi ugyanis közösségben vagyunk az Atyával és az ő Fiával, Jézus Krisztussal*”.

¹⁴ A „dialógus” nyelvezetéről a II. Vatikáni Zsinat eredeti latin szövegeiben: lásd NOLAN 2006.

„a tulajdonául lefoglalt népnek mint egyedül igaz és élő Isten úgy nyilatkoztatta ki magát szavakkal és cselekedetekkel, hogy Izrael megtapasztalja, milyenek Isten útjai az emberekkel.” (DV 14; kiemelés tőlem)

Brian Daley erről megjegyzi:

„A Dei Verbum úgy kezeli a kinyilatkoztatást, mint igéből képzett főnevet, mint az örökkön-misztérium és örökkön-jelenlévő Isten tevékenységét az emberi történelemben, és nem pedig mint bizonyos számú információ elemet, amelyet tanulmányozni kellene.” (DALEY 2011, p. 347)

Christoph Theobald ezt a „kinyilatkoztatás szentségi felfogásának” (THEOBALD 2006, p. 345) nevezi, és Gerald O’Collins hasonló módon „az isteni önkinyilatkoztatás szentségi jellegéről” (O’COLLINS 2016a, p. 39) beszél.¹⁵ Jézus Krisztust főként úgy állítják elénk, mint aki Istent „szentségi” módon – szavakkal és a tettekkel – tárja fel a történelemben:

„Ezért Ő – akit, ha valaki lát, az Atyát is látja (vö. Jn 14,9) – egész jelenlétével és minden megnyilvánulásával, szavaival és tetteivel, jeleivel és csodaival, főként pedig halálával és a halálból való dicsőséges föltámadásával, végül az igazság Lelkének elküldésével beteljesítvén tökéletessé teszi a kinyilatkoztatást.” (DV 4)

Ez a szentségi-történelmi dimenzió magával vonja, hogy az egész *Dei Verbumban* a kinyilatkoztatás és az üdvösség egymás szinonimáinak tekinthetők.¹⁶

Más szóval, a kapcsolati-személyes és a szentségi-történelmi dimenziók által az isteni kinyilatkoztatás úgy jelenik meg, mint egy folyamatosan jelenvaló találkozás, és nem *csak* mint a múltban történt esemény, amikor Jézus megszületett, végezte szolgálatát, elszenvedte a kínhalált, feltámadt a halálból, megjelent, és elküldte a Szentlelket. Isten ön-feltárásának eseménye (mindig Krisztusban, a Szentlélek által) és kapcsolatot kínáló közeledése eleven valóság, itt és most. Ez nem azt jelenti, hogy a Krisztus-eseményen kívül lehet még valamilyen új kinyilatkoztatás, hanem azt, hogy ugyanaz az Isten, ugyanabban a Jézus Krisztusban, ugyanannak a Szentléleknek a megvilágosítása és felhatalmazása révén szüntelenül kapcsolatra, párbeszédre lép az emberekkel „itt és most”, a történelem minden pillanatában. Ez az Istennel való eleven kapcsolat az emberiséget szüntelenül új felismerések, új kérdések, új meglátások felé vezeti, a kultúrák és helyek sokféleségében, főleg az ő egyházában, ahogy az ismeretlen jövő felé halad az eszkathon végső eseményéig. Időbeliségét tekintve az isteni kinyilatkoztatásnak három, egymáshoz kapcsolódó vonatkozása van: múlt, jelen és jövő.¹⁷

A II. Vatikáni Zsinat ilyen értelemben arra buzdította az egyházat, hogy odahallgatva „az idők jeleire” (GS 4, lásd még GS 11) mindig legyen figyelemmel az önmagát feltáró és minket üdvözíteni kívánó Isten iránt, aki jelen van és cselekszik a történelem folyamán. Az idők jeleinek megkülönböztetése egyrészt azt keresi, hogy Isten ma mit akar megmutatni nekünk, másrészt azt, hogy melyek azok a csapdák, ahol beletévedhetünk olyan gondolkodásmódokba, amelyek nem „Istentől valók”. Ilyen csapda lehet, ha csakis a múltban horgonyozunk le, vagy csakis a jelenben, vagy nem

¹⁵ Lásd még a következő fejezetet: *The Sacramental Character of Divine Revelation*. In: O’COLLINS 2016a, 39-55.

¹⁶ Gerald O’Collins megjegyzi: „A Dei Verbum már a prólóban jelzi, hogy Isten kinyilatkoztatása és az üdvösségre vonatkozó ajánlata egybeesik. [...] A dokumentum több helyen tévovázás nélkül átvált a kinyilatkoztatás nyelvezetéről az üdvösség nyelvezetére, majd vissza (lásd pl. DV 3, 4, 6, 7, 14-15, 17, 21), elismerve ezzel, hogy két egymástól elválaszthatatlan, bár egymástól megkülönböztethető valósággal van dolgunk. [...] A Dei Verbum szentségi nyelvezete egyaránt érvényes a »kinyilatkoztatás üdvrendjére«, és az »üdvörténelemre«.” O’COLLINS 1993, p. 54.

¹⁷ Gerald O’Collins a kinyilatkoztatást illetően megkülönbözteti „(1) azt a kinyilatkoztatást, amely elérte a meghaladhatatlan, egyszer s mindenkorra szóló teljességét Krisztussal, az ő apostolaival, és a Szentlélek kiárasztásával, (2) azt, amely ma is folytatódik és hívja az embereket az élő találkozásra Istennel, és (3) azt, amely az eljövendő életben majd dicsőségesen és végleg beteljesedik. Az első értelemben a kinyilatkoztatás múltbeli (»alapító«), a második értelemben jelenvaló (»függő«), a harmadik értelemben pedig eljövendő (»jövőbeli«, »végső«, »eszkatologikus«).” O’COLLINS 2016a, p. 103.

vagyunk nyitottak az isteni igazság jövőbeli teljessége előtt, amely felé a Szentlélek vezet az egyházat. A lehetőségek és a csapdák közti különbségtétel minden hívő feladata – világiaké, lelkipásztoroké, teológusoké, mindenkié, ahogy a *Gaudium et spes* tanítja:

„Isten egész népe, főleg a pásztorok és teológusok feladata, hogy a Szentlélek segítségével korunk különböző megnyilvánulásait meghallják, megkülönböztessék, értelmezzék, és az isteni ige világosságánál megítélik, annak érdekében, hogy a kinyilatkoztatott igazságot egyre inkább föl lehessen fogni, jobban meg lehessen érteni, és alkalmasabb módon lehessen előadni.” (GS 44)

A kinyilatkoztatás kapcsolati-személyes és szentségi-történelmi dimenziói megkívánják, hogy másképp tekintsünk a továbbra is fontos verbális-tételszerű dimenzióra, vagyis a kinyilatkoztatásnak arra az aspektusára, mely szerint a kinyilatkoztatás „bizonyos számú információ elem, amelyet tanulmányozni kell” – ahogy Brian Daley fogalmazott. Ez a verbális-tételszerű modell ahhoz kapcsolódik, hogy az egyháznak szükségképpen meg kell ragadnia a kinyilatkoztatás tartalmát. Elemeztük már, hogy a *Dei Verbum* 2. pontja nemcsak arról szól, hogy Isten kinyilatkoztatja önmagát, hanem arról is, hogy megismerteti akaratát: Istennek „úgy tetszett, hogy kinyilatkoztatja önmagát, és tudunkra adja akaratának szent titkát” (DV 2). A *Dei Verbum* 6. pontja szintén összekapcsolja Isten önközlésének és a kinyilatkoztatott tartalom közlésének a két szempontját:

„Az isteni kinyilatkoztatásban Isten önmagát és akaratának az emberek üdvösségére vonatkozó örök döntéseit akarta kinyilvánítani és közölni, mégpedig avégett, hogy részt adjon azokból az isteni javakból, melyek az emberi értelem fölfogóképességét teljesen meghaladják.” (DV 6)

Az alábbi két részben még tovább vizsgáljuk e két szempont összekapcsolásának szükségességét.

Egyelőre visszatérhetünk az alapkérdéshez: mit is jelent mindez a szinodalitás szempontjából? A szinodalitást nem fogják megérteni azok, akik a kinyilatkoztatásra kizárólag „mennyeségi” szempontból tekintenek, ahol a Szentírás és a Hagyomány a múltbeli kinyilatkoztatás két „forrása”. A *Dei Verbum* túllép ezen a megközelítésen. Ha, ahogy Brian Daley összegzi, a kinyilatkoztatás „az örökkön-misztérium és örökkön-jelenlévő Isten tevékenysége az emberi történelemben”, akkor az nemcsak valami múltbeli esemény, amit az egyház valamikor régen megfogalmazott, hanem egyúttal Isten szüntelen dialógusa is az emberiséggel a jelenben, amely fel akarja tárni Isten akaratának titkát a jelen számára – Krisztus által a Szentlélekben.¹⁸ A szinodalitás kiemeli azt az igényt, hogy az egész egyház vegyen részt ebben a dialógusban, hangsúlyozva a Lélek szerepét, aki elősegíti Isten és ember találkozását a kinyilatkoztatás mai eseményében. De álljunk meg itt egy pillanatra! Először foglalkoznunk kell a *Dei Verbum* más témaköreivel is, mint például a hit időbeliségével és üdvtörténeti beágyazódásával.

II. A hit és a résztvevő tudás Istenről

Abból, amit a *Dei Verbum* a kinyilatkoztatásról tanít, következik egy másik tanítás is az isteni közeledésre adott emberi válaszról, a hitről. A kinyilatkoztatás és a hit elválaszthatatlanul összefonódik, ahogy Joseph Ratzinger is írja:

¹⁸ Ahogy Gerald O’Collins megjegyzi: „Ha valaki továbbra is úgy tartja, hogy a kinyilatkoztatás elsősorban az Istenről szóló igazságok közlése (és nem annyira Isten személyes ön-feltárása), akkor könnyebb lesz a kinyilatkoztatást a múltba utalni. Amint összeállt a kinyilatkoztatandó tanítások teljes anyaga, a kinyilatkoztatás véget ért, »lezárult«. Az ilyen szemlélet szerint a később élő hívek nem tudják közvetlenül megtapasztalni a kinyilatkoztatást. Csak annyit tehetnek, hogy emlékeznek rá, értelmezik, és alkalmazzák azokat az igazságokat, melyeket valamikor régen feltártak az apostoli egyházban.” O’COLLINS 2016a, p. 114.

„A kinyilatkoztatás csakis akkor válik valósággá, ha a hit is jelen van [...] a kinyilatkoztatás bizonyos mértékig magában foglalja befogadját, aki nélkül nem is létezhetne.” (RATZINGER 1966, p. 36)

Ahogy a *Dei Verbum* a kinyilatkoztatást elsősorban úgy mutatja be, hogy Isten keresi az emberrel a szerető, baráti kapcsolatot, ennek megfelelően a hitet is főleg úgy állítja elénk, mint emberi választ, amely keresi Istennel a szerető, baráti kapcsolatot. A kinyilatkoztatás tehát dialogikus, és nem monologikus; részvételt igényel, azaz nem egyoldalú. Ez a hit mint aktus, inkább ige mint főnév. Ahogy az isteni kinyilatkoztatásnak része az igazságok közlése, ugyanúgy a hitnek is van egy második értelme, amely az elsőből ered – a hit mint az Istentől közölt igazságok értelmi elfogadása. Történelme során az egyháznak egyre pontosabban meg kellett fogalmaznia ezeket a hittartalmakat, akár a hagyomány vizsgálata során felmerülő kérdések tisztázása miatt, akár azért, hogy jobban tudja kommunikálni a „hitet” egy adott korban és helyen.¹⁹

A hitnek ebben a két aspektusában felismerjük Szent Ágoston klasszikus distinkcióját a *fides qua creditur* (a hit mint személyes válasz) és *fides quae creditur* (a hit mint egyetértés bizonyos hittartalmakban) között.²⁰ A *Dei Verbum* 5. pontja erre utal, amikor a következőket mondja:

„A kinyilatkoztató Istennek »a hit engedelmességével« tartozunk (Róm 16,26; vö. Róm 1,5; 2Kor 10,5-6), mellyel az ember szabadon Istenre bízva egész önmagát, »értelmével és akaratával teljesen meghódol a kinyilatkoztató Isten előtt« és önként elfogadja a kapott kinyilatkoztatást.” (DV 5.)²¹

Ezt a két dimenziót nem szabad egymástól elszakítani. George Tavard zsinati peritus azonban megjegyzi, hogy a *Dei Verbumban* a személyes dimenzió áll az első helyen:

„Az önmagát feltáró Isten nem úgy beszél, mint egy professzor vagy egy tudós, hanem mint egy feltárulkozó személy. Nemcsak az intellektuális elfogadást akarja tőlünk látni, hanem az iránta való személyes elköteleződést is; nemcsak hallgatókat és tanulókat akar, hanem barátokat is, akik egy személyes viszonyban kapcsolódnak hozzá.” (TAVARD 1966, pp. 24-25)

Az egyház történelme során kölcsönös kapcsolat volt a két dimenzió, a *fides qua* és a *fides quae* között.

Továbbá, ahogy az isteni kinyilatkoztatásnak van egy múlt-, jelen- és jövőbeli aspektusa, ugyanígy a hitnek is, mind a *fides qua*, mind a *fides quae* értelmében. Ezek az idősíkok, a múlt, jelen és jövő különösen azért kerülnek előtérbe, mert a II. Vatikáni Zsinat hangsúlyozta a Szentlélek szerepét a kinyilatkoztatás hívő befogadásában, mind az egyén, mind a hívő közösség esetében. A Szentlélek megnyitja a hívők szívét Isten szeretetteljes közeledésére, és segíti őket megérteni, értelmezni és életükben alkalmazni az Istenhez fűződő baráti kapcsolatot, valamint megérteni a kinyilatkoztatás tartalmának következményeit:

„Ehhez a hithez szükség van Isten megelőző, segítő kegyelmére és a Szentlélek benső segítségére, aki az ember szívét megindítja és Istenhez téríti, az értelem szemét megnyitja, és mindenkinek megadja az »igazság elfogadásának és hitének édességét«. A Szentlélek folyton tökéletesíti hitünket adományai által, hogy egyre mélyebben megértsük a kinyilatkoztatást.” (DV 5)²²

Később, a *Dei Verbum* 8. pontjában utalás történik arra, hogy a Szentlélek nemcsak a hit ajándékát adja meg a hívőknek, hanem általa „egyre teljesebb lesz az áthagyományozott dolgok és szavak

¹⁹ A hitnek ezeket a megfogalmazásait próbálták összegyűjteni például az olyan kiadványokban, mint a DENZINGER 2012.

²⁰ Szent Ágoston a *De Trinitate* 13.2.5-ben írja: „De más az, amit hisznek, és más az a hit, amivel hisznek (sed aliud sunt ea quae creduntur, aliud fides qua creduntur).” AUGUSTINUS 1985. Ehhez a klasszikus distinkcióhoz lásd ALFARO 1967, pp. 27-33.

²¹ Az idézet az I. Vatikáni Zsinat *Dei Filius* konstitúciójának 3. fejezetére utal. Lásd DH 3008.

²² A zsinat itt a II. Orange-i Zsinat (529) klasszikussá vált sorait idézi (7. kán.), ahogy azt az I. Vatikáni Zsinat is tette a *Dei Filius* 3. fejezetében. Vö. DH 377 és 3010.

megértése” (DV 8) is. Ez képessé teszi a hívőket arra, hogy megértsék, mit is kér tőlük Isten a mindennapi élet sűrűjében és az emberi kapcsolataikban. Tanulmányunkban később még tárgyaljuk ezt a „teljesebb megértést” mint a „hitérzék” (*sensus fidei*) munkáját, valamint azt, hogy mi a jelentősége egy meghallgató, szinodális egyház víziója szempontjából annak, hogy minden megkeresztelt embert képesnek tartunk erre. Ezen a ponton azonban tovább kell vizsgálnunk a hit személyes-kapcsolati modelljét.

A *Dei Verbum* 2. pontjában azt olvassuk, hogy a hívők az istenkapcsolat során „az isteni természet részesei lesznek (vö. Ef 2,18; 2Pét 1,4)”. A konstitúció szerint e kapcsolat által Isten „meghívja őket és befogadja a saját közösségébe”. Amikor a 2Pét 1,4-re utal, a *Dei Verbum* felidézi az Isten életében való „részvétel” fogalmát, amelyet a görög egyházatyák „*theószisz*”-nak, a „átistenülésnek”, az Istennel való egység folyamatának nevezték.²³ Erre a részvételre minden hívő meghívást kapott. A *Lumen gentium* ötödik fejezete úgy beszél erről, mint az életszentségre szóló egyetemes meghívásról:

„*Krisztus követői, akiket Isten nem a cselekedeteik alapján, hanem az Ő kegyelme és terve szerint hívott meg és tett megigazulttá Jézus Krisztusban, a hit kerestségében valóban Isten gyermekei és az isteni természet részesei lettek, és így valóban szentté váltak.*” (LG 40)

Továbbá, e kapcsolat által a hívők nemcsak az isteni életben részesülnek, hanem e részesülés által hozzáférést kapnak egy sajátos résztvevő tudáshoz Istenre és Isten akaratának misztériumára vonatkozóan. Aquinói Szt. Tamás úgy utalt erre, mint az Istenre vonatkozó „konnaturalis” tudásra.²⁴

Később, a kinyilatkoztatás és a hit továbbadásáról szóló második fejezetben a *Dei Verbum* 8. pontja beszél a hitnek erről az egzisztenciális vonatkozásáról, amikor megnevezi az egyik módot, ahogyan az apostoli hagyomány fejlődik a történelem során – azáltal, ahogy a hívők megélik a hitüket:

„*Ez az apostoloktól származó hagyomány a Szentlélek segítségével az Egyházban kibontakozik: egyre teljesebb lesz az áthagyományozott dolgok és szavak megértése.*”

A dokumentum három módot sorol fel, ahogyan a Szentlélek vezeti az egyházat az apostoli hagyomány fejlődésében, az áthagyományozott valóságok és szavak megértésében: (1) a teológia tudománya; (2) a hívők hitének tapasztalata; és (3) a tanítóhivatal felügyelete. A felsorolás második pontjának jelentése: „*részben a tapasztalt lelki dolgok benső megértéséből*” (DV 8).²⁵ Más szóval, minden hívőnek megvan a képessége erre a „teljesebb megértésre” az isteni kinyilatkoztatásról, nem csak a püspököknek és a papoknak. Bár a dokumentum konkrétan nem használja a *sensus fidei* kifejezést, a kommentátorok itt mégis közvetlen utalást látnak a hívők hitérzékére, amelynek a *Lumen gentium* 12. pontja nagy tanbeli jelentőséget tulajdonít, amikor ezeket írja:

„*Isten szent népe Krisztus prófétai küldetéséből is részesedik [...]. A hívők összessége, mely a Szentlélek kenetének birtokában van, a hitben nem tévedhet és ezt a különleges tulajdonságát az egész nép természetfölötti hitérzéke révén*

²³ Az erről szóló irodalom igen gazdag. Áttekintéshez lásd CHRISTENSEN & WITTUNG 2008.

²⁴ Avery Dulles így foglalja össze Aquinói Szent Tamás teológiáját a hitnek erről a pontjáról: „*Kiváló érdeme, hogy megmutatta, hogyan alakítja ki a kegyelem a természetfölötti iránti érzéket, a konnaturalitást Isten dolgaival, amivel a hitbeli beleegyezésnek szilárdságot és könnyedséget ad.*” DULLES 1994, p. 39.

²⁵ Andrew Meszaros úgy véli, hogy Yves Congar, aki részt vett az apostoli hagyományról szóló bekezdés szerkesztésében, talán egy olyan distinkcióhoz nyúlt itt vissza, amelyről húsz évvel korábban írt, megkülönböztetve a *természetfeletti szemlélődést* a *teológiai szemlélődéstől*. A *Dei Verbum* 8. pontjából idézett szakasza is ezzel a distinkcióval él, amikor leírja a két módot, ahogy az apostoli hagyomány halad az egyházban a Szentlélek segítségével. Lásd MESZAROS 2011, pp. 251-253. Idézi is Congar: „*A kinyilatkoztatás tárgyának érzékelésére irányuló erőfeszítés két módon haladhat, amely a dogmatikai fejlődésnek is a két módja. Végezhető természetfeletti szemlélődéssel, az Istennel való affektív egység alapján. Vagy végezhető teológiai szemlélődéssel, amely a racionális és diszkurzív típusú tudás működésén alapul.*” MESZAROS 2011, pp. 251-252 (original emphasis); amire Meszaros utal: CONGAR 2019, p. 223. Congar úgy írja le a „*természetfeletti szemlélődést*”, mint amely „*a tapasztalatból nő ki*” és „*az életszerű konnaturalitás síkján*” halad. Lásd CONGAR 2019, p. 223.

nyilvánítja ki, amikor »a püspököktől kezdve a legjelentéktelenebb világi hívőkig« hit és erkölcs dolgában kifejezi egyetemes egyetértését. E hitérzékkel ugyanis, melyet az igazság Lelke ébreszt és tart fenn, Isten népe a szent Tanítóhivatal hűségesen követett vezetésével már nem emberi szót, hanem valóban Isten igéjét kapja, az egyszer átadott szent hit tanítását, és fogatkozás nélkül ragaszkodik hozzá, azáltal, hogy helyes ítélettel egyre elmélyül benne és egyre inkább alkalmazza életében.» (LG 12)

Ez a belső érzék Isten és az Ő akarata iránt, nem jelent szükségképpen valami kész és gondosan kidolgozott érzéket – vagyis speciális teológiai kategóriákban megfogalmazott felismerést. Ez inkább egy „hatodik érzék”, egy olyan intuíció, amely az egymást szeretők vagy a barátok között kialakuló ismeretséghez hasonlítható. A *sensus fidei*-nek ezt az intuitív, de valóságos jellegét ragadja meg Abraham Heschel zsidó szerző, aki arról ír, hogy a zsidó próféták hogyan érzékelték Istent:

„A prófétáknak nem volt elmélete vagy »eszméje« Istenről. Volt egyfajta megértésük. Istenről szóló megértésük nem az elméleti vizsgálódás eredménye volt, amely alternatívák között tapogatózik Isten létét és tulajdonságait illetően. A próféták számára Isten lenyűgözően valóságos és elsöprően jelenvaló. Soha nem beszélnek róla távolságtartással. Tanúként élik át. [...] Isten attitűdjeit tárják fel, és nem Istenről szóló eszméket.» (HESCHEL in uő 1975, p. 1)

Ne feledjük, hogy amikor a *Lumen gentium* 12. pontja „az egész nép természetfeletti hitérzékéről” tanít, akkor ennek kontextusa az, hogy az egész nép részese „Krisztus prófétai hivatalának”, vagyis az egyház tanítói hivatalának.²⁶

A II. Vatikáni Zsinatnak egy másik szövege, amelyben erőteljesen tetten érhető a *sensus fidei*-ről szóló vita, a *Gaudium et spes*. A dokumentum így ír „a lelkiismeret hangjáról”:

„Az ember lelkiismerete mélyén egy olyan törvényt fedez föl, amelyet nem ő ad önmagának, hanem engedelmeccsel tartozik iránta, s e törvény hangja – mely mindig arra szólítja, hogy szeresse és cselekedje a jót és kerülje a rosszat – a kellő pillanatban fölhangzik szívében: »ezt tedd, amazt kerüld!« Isten ugyanis törvényt írt az emberi szívbe, melynek engedelmeskedni maga az ember méltósága és szerinte ítéltetik meg. A lelkiismeret az ember legrejtettebb magva és szentélye, ahol egyedül van Istennel, akinek szava visszhangzik bensőjében. Lelelkiismeretében ismeri föl csodálatos módon azt a törvényt, melyet Isten és a felebarát szeretetével teljesít. A keresztényeket a lelkiismerethez való hűség összeköti a többi emberrel az igazság keresésében, s az egyén és a társadalom életében fölmerülő számtalan erkölcsi kérdés igazi megoldásának megtalálásában.» (GS 16)²⁷

Ha a kinyilatkoztatás által „Istennek a maga jóságában és bölcsességében úgy tetszett, hogy kinyilatkoztatja önmagát, és tudunkra adja akaratának szent titkát” (DV 2), akkor a lelkiismeret az a pont az emberi szívben, ahol a hívő, a kinyilatkoztató és megváltó Istennel találkozáskor, próbálja felismerni Isten akaratának titkát, Isten jelenlétében.

Hogyan kapcsolódik mindez a szinodalitáshoz? Egy szinodális egyház arra törekszik, hogy megnyissa ezt a résztvevő tudást, amelyet a Szentlélek hív elő a megkeresztelt hívőkben, amikor találkoznak Istennel, és amikor az evangélium szerint próbálnak élni a jelen életükben. Ferenc pápa tanításában a *Lumen gentium* 12. pontjának szavai visszhangoznak:

„Minden megkeresztelt emberben, az elsőtől az utolsóig, hat a Lélek megszentelő ereje, mely evangelizálásra készítet. Isten népe szent e felkentség miatt, amely tévedhetetlen »in credendo«. Ez azt jelenti, hogy amikor ez a nép hisz, nem téved, még akkor sem, ha nem talál szavakat hite kifejezésére. A Lélek vezeti az

²⁶ Ennek a témának a részletesebb tárgyalását lásd RUSH 2009; lásd még NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG 2014.

²⁷ A zsinat tanításához a lelkiismeretről lásd HOGAN in CURRAN 2004, pp. 82-88.

igazságban, és vezeti el az üdvösségre. Az emberiség iránti szeretet misztériumának részeként Isten a hívők összességét felruhazza a hit ösztönével – a sensus fideivel, hitérzékkel –, mely segíti őket annak elkülönítésében, ami valóban Istentől jön. A Lélek jelenléte egyfajta közös természetűséget ad a keresztényeknek az isteni valóságokkal. Emellett bölcsességet ad nekik, mely lehetővé teszi számukra, hogy intuitív módon megragadják ezeket az isteni valóságokat, bár nem rendelkeznek a megfelelő eszközökkel azok pontos kifejezésére.” (EG 119)

Minden hívő – vagyis mindenki, akik hittel válaszol a Teremtő Isten szeretetteljes közeledésére – kapcsolódhat Istenhez, résztvevő tudáshoz juthat Istenről, aminek sajátos egyházi tekintélye van, amikor Isten akaratának misztériumáról van szó a jelen korban. Ezért, amint Ferenc pápa buzdít minket:

„Bízunk népünkben, a nép emlékezetében és »megérzéseiben«, bízunk abban, hogy a Szentlélek cselekszik Isten népében, népével, és hogy ez a Lélek nem csupán az egyházi hierarchia »tulajdona«.” (FERENC PÁPA 2016)

Másutt a pápa a *Lumen gentium* 12. pontjának „az egész nép természetfölötti” hitérzékéről szóló részét kommentálja, és kimondja:

„A sensus fidei elejét veszi annak, hogy mereven elválasszuk egymástól a »tanító egyházat« (ecclesia docens) és a »tanuló egyházat« (ecclesia discens), mivel a nyájnak is ösztönös képessége van arra, hogy felismerje az új utakat, amelyeket az Úr kinyilatkoztat az egyháznak.” (FERENC PÁPA 2015)

Az egyház tehát, amikor Isten népének hitérzékére, a *sensus fidelium*-ra odafigyel, akkor Isten Lelkére figyel, hiszen a Lélek kommunikációs eszköze a hívők hitérzéke, amelyet minden megkeresztelt ember megkap a hit által.

„Egy szinodális egyház olyan egyház, amely meghallgat. [...] A hívők, a püspöki kollégium, Róma püspöke: mindenki meghallgatja a másikat, és mindnyájan figyelnek a Szentlélekre.” (FERENC PÁPA 2015)

III. Élő hagyomány, Szentírás, és az egyház dialógusa Istennel az üdvtörténetben

Elérkeztünk a II. Vatikáni Zsinat Szentírásról és Hagyományról szóló tanításához. Az, hogy hogyan gondolkodunk a két egyházi valóságról, attól függ, hogyan értelmezzük a „kinyilatkoztatást” és a „hitet”. A Hagyomány témája, és annak viszonya a Szentíráshoz, messze a legvitatottabb téma volt mind a négy zsinati ülészen a *Dei Verbum* előkészítése során. Joseph Ratzinger azt mondja e vitákról szóló kommentárjaiban, hogy alapvetően két eltérő megközelítés rajzolódott ki a hagyományt illetően, az egyik álláspont a püspökök kisebbségét, a másik a többséget jellemezte. Ratzinger e két véleményt a hagyomány „statikus” és „dinamikus” felfogásának nevezi.²⁸ Az előbbi inkább jogászias és tételszerű, az utóbbi inkább personalista és szakramentális. Ez előbbi inkább a múltra helyezi a hangsúlyt, az utóbbi inkább arra, ahogyan a múlt megvalósul a jelenben és nyitott marad a jövőbeli kibontakozásra.

A II. Vatikáni Zsinat egyik jellegzetes vívmánya a püspöki kollegialitásról szóló tanítás: a püspökök, akárcsak az első apostolok, olyan testületet, „kollégiumot” alkotnak, amely Krisztus apostolainak eredeti megbízása alapján tekintéllyel örökdi a közösség evangélium iránti hűsége felett. Az „apostoli utódlás” elve alapján (bár ezt a kifejezést nem használja) a II. Vatikáni Zsinat megerősíti az egyház azon meggyőződését, hogy a püspökök az apostolok utódai és azok munkatársai voltak az apostoli korban. Amint a *Lumen gentium* 20. pontjában olvashatjuk, ők azok, akik

²⁸ A LG II. fejezetének kommentárját lásd RATZINGER in VORGRIMLER 1969, pp. 181-198.

„*püspökként a kezdettől folyamatos utódlás által az apostoli magvetés folytatói. Így azután – Szent Iréneusz tanúsága szerint – az apostolok által rendelt püspökök, valamint ezek utódai egészen napjainkig az egész világon közismertté teszik és megőrzik az apostoli hagyományt.*” (LG 20)²⁹

De nem csak a *Lumen gentium* beszél az apostoli hagyományról és a püspöki tekintélyéről az igehirdetés és tanítói feladat vonatkozásában. A *Dei Verbum* második, kinyilatkoztatás továbbadásáról szóló fejezete is megerősíti ezt a katolikus hittételt. Érdeemes például közelebbről megvizsgálni a *Dei Verbum* 10. pontját, különösen azt a részt, ahol a püspökök és az egész egyház közötti kapcsolatról van szó. Így kezdődik a szakasz:

„*A Szent Hagomány és a Szentírás Isten szavának az Egyházra bízott egyetlen szent letéteménye. Hozzá ragaszkodik Isten egész szent népe, amikor pásztorai köré összegyűlve állhatatosan kitart az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban. Innét van a pásztorok és a hívek páratlan egyetértése a hagyományos hit megtartásában, gyakorlásában és megvallásában.*” (DV 10)

A konstitúció ezután így tanít:

„*A feladat pedig, hogy hitelesen [authentice] magyarázza Isten írott vagy áthagyományozott igéjét, kizárólag az Egyház eleven Tanítóhivatalára [vivo magisterio] van bízva, mely tekintélyét Jézus Krisztus nevében gyakorolja.*” (DV 10)

Ezt azonban az alábbi kijelentéssel pontosítja:

„*Ez a Tanítóhivatal nem Isten szava fölött, hanem annak szolgálatában áll, csak az áthagyományozottat tanítja, amennyiben ezt a Hagományt isteni parancs alapján, a Szentlélek vezetésével áhítatosan hallgatja, szentül őrzi, hűségesen kifejti, és a hitnek ebből az egyetlen letéteményéből meríti azt, amit isteni kinyilatkoztatásként, hogy higgyük [credenda], élénk ad.*” (DV 10; kiemelés tőlem)

Korábban a *Dei Verbum* 8. pontja az „áthagyományozott” tanítással kapcsolatban tisztázta, hogy az túl van a szavakon és a doktrinális tanításon:

„*Amit pedig az apostolok áthagyományoztak, tartalmazza mindazt, ami Isten népének szent életét és hitének gyarapodását szolgálja, s így az Egyház a maga tanításában, életében és istentiszteletében megőrökíti és az összes nemzedéknek továbbadja mindazt, ami ő maga, és mindazt, amit hisz.*” (DV 8; kiemelés tőlem)

Amikor Joseph Ratzinger a *Dei Verbum* 10. pontjának ezt a szakaszát kommentálja a következő megjegyzést fűzi hozzá (és ez nagyon fontos, ha meg akarjuk érteni, hogyan gyakorolják apostoli tekintélyüket a püspökök szinodális módon):

[A *Dei Verbum* 10] „*először azt mondja ki, hogy Isten Igéjének megőrzése és tevékeny megvalósítása Isten egész népének feladata, nem csak a hierarchiáé. Az Ige egyházi természete tehát, amin ez a gondolat alapul, nem egyszerűen a tanítói hivatalt érintő kérdés, hanem a hívők egész közösségére kiterjed. Ha összehasonlítjuk a szöveget a Humani Generis enciklika (DS 3886) megfelelő szakaszával, világossá válik, milyen haladás történt. [...] A solo magisterio (»egyedül a tanítóhivatal által«) gondolatát a következő bekezdés átveszi, de a kontextus világossá teszi, hogy a hiteles értelmezés feladata, amely a tanítóhivatalra korlátozódik, olyan különleges szolgálat, amely nem öleli fel az Ige jelenlétének sokrétű egészét, és amelyben pótolhatatlan feladatot tölt be az egész egyház, a püspököket és a világiakat is beleértve.* (RATZINGER in VORGRIMLER 1969, p. 196; kiemelés tőlem)

²⁹ Utalás IRÉNEUSZ művére: *Adv Haer.* III, 3, 1.

Hadd ismétljem meg a Joseph Ratzingertől idézett rész kezdő mondatát:

„Isten Igéjének megőrzése és tevékeny megvalósítása Isten egész népének feladata, nem csak a hierarchiáé.”

Két vonatkozást emel ki abból a folyamatból, amelyben Isten önmagát feltáró élő szavát folyamatosan befogadjuk, vagyis az „apostoli hagyományból”: *megőrzés* és *tevékeny megvalósítás*. A múltban kapott kincs hűséges megőrzése azt jelenti, hogy ezt a kincset tevékenyen megvalósítjuk és szüntelenül megfiatalítjuk a jelenben, azáltal, hogy interakció játszódik le Isten egész népe és a benne foglalt hierarchia között, Isten pedig dialógust folytat egyházával a történelem során, és segíti, hogy alkalmazkodni tudjon ahhoz az időben és térben mindig változó kontextushoz, amelyben él.

A *Dei Verbum* szerint maga az Újszövetség egy dinamikus hagyomány-folyamatot foglal magában, amely a feltámadás és a Pünkösöd utáni korai egyházban is működött. Még az apostolok korának első generációi, az apostolok és társaik is „az evangélium élő szavát” (DV 8) a közösségeik kontextusához igazították. Ahogy a *Dei Verbum* 19. pontja megfogalmazza:

„A szent szerzők pedig úgy írták meg a négy evangéliumot, hogy a nagy szóbeli vagy írásos hagyományokból egyes részeket kiválogattak, másokat egybevontak, vagy az egyházak állapotára való tekintettel fejtettek ki, megtartva továbbra is az igehirdető formát, de mindig úgy, hogy Jézusról csak a színtiszta igazat közöljék velünk.” (DV 9; kiemelés tőlem)³⁰

René Latourelle megvizsgálta a szövegben használt fogalmak által jelzett dinamikát, és azt figyelte meg, hogy az Újszövetségben van egy jellegzetes visszatérő szóhasználat – főleg Pál leveleiben és az Apostolok Cselekedeteiben –, amely megmutatja, *„milyen mentalitás érvényesült a korai egyházban”* (LATOURELLE in LATOURELLE & FISICHELLA 1994, p. 384). E szavak közé tartozik: átvenni (*paralambanein*), továbbadni (*paradidonai*), tanú (*martír*), apostol (*apostolosz*), szolgálat (*diakonia*), tanítani (*didaszkein*), hirdetni (*kériussein*), evangelizálni (*euangeliszesthai*), evangélium (*euangelion*).³¹ Latourelle így következtet:

„Az ősegyház lelkét ezek az alapszavak mintegy formálták és áthatották. [...] A fontos mindebben az, hogy ennek a szóhasználatnak az eredeti síkon egyetlen tárgya van és egyetlen szándék mutatkozik meg benne: Jézus és a hozzá való hűség. Joggal állíthatjuk tehát, hogy az ősegyházban nemcsak Jézus és az egyház között van hagyománybeli folytonosság, [...] hanem az a törekvés és akarat érvényesül, hogy az egyházat megtartsák az állandó hűségben Jézus iránt.” (LATOURELLE in LATOURELLE & FISICHELLA 1994, p. 388; eredeti kiemelés)

Ily módon, a *Dei Verbum* az „apostoli hagyományt” mindvégig „élő hagyományként” írja le.³² A *Dei Verbum* 12. pontja ezt a kifejezést használja, amikor a Szentírás mai értelmezéséről beszél, amelyet a Szentlélek inspirál, és amelyet az inspiráló Szentlélek sugalmazása szerint kell olvasni:

„Mivel pedig a Szentírást ugyanazon Szentlélek segítségével kell olvasni és magyarázni, mint akinek sugalmazására készült, a szent szövegek helyes értelmezésénél ugyanilyen gonddal kell szemmel tartani a teljes Szentírást”

³⁰ Miközben éppen a *De Divina Revelatione* harmadik tervezetének előkészítése folyt, a Pápai Bibliikus Bizottság 1964. április 21-én közzétette instrukcióját az evangéliumok történetiségéről, amelyben kimondja, hogy a bibliaértelmezés történetkritikai megközelítésre szükség van, függetlenül attól az egyházi kontextustól, amelyben az értelmezés éppen zajlik. A PBB dokumentumát VI. Pál pápa is aláírta, hivatalos címe: *De historica evangeliorum veritate (Instrukció az evangéliumok történeti igazságáról)*. Lásd PONTIFICA COMMISSION BIBLICA 1964. A DV 19. pontjának kiemelt szövegrésze, a „*statui ecclesiarum attendendo*” szorosan követi az instrukció fogalmazását: „*quaedam ad statum ecclesiarum attendendo explanantes*”. A magyar fordítást lásd DH 4402-4407.

³¹ A szavak újszövetségi használatához lásd LATOURELLE in LATOURELLE & FISICHELLA 1994, pp. 384–388.

³² Az „élő hagyomány” kifejezés eredetéhez lásd pl. CONGAR 1966, pp. 189-221.

tartalmát és egységét, figyelembe véve az egész Egyház élő hagyományát és hit analógiáját.” (DV 12; kiemelés tőlem)³³

Míg az „élő hagyomány” kifejezést korábban nem használták, a *Dei Verbum* 8. pontja,³⁴ a hagyományt nem statikus, hanem dinamikus folyamatként írja le, amely az egyház egész életét közvetíti:

„Amit pedig az apostolok áthagyományoztak, tartalmazza mindazt, ami Isten népének szent életét és hitének gyarapodását szolgálja, s így az Egyház a maga tanításában, életében és istentiszteletében megőrökíti és az összes nemzedéknek továbbadja mindazt, ami ő maga, és mindazt, amit hisz.” (DV 8)

Ez után a *Dei Verbum* 8. pontjának következő bekezdése arról a három tényezőről beszél, amelyeken keresztül a Szentlélek vezeti az egyházat, és segíti az apostoli hagyomány fejlődését a történelem újabb és újabb helyzeteiben:

„Ez az apostoloktól származó hagyomány a Szentlélek segítségével az Egyházban kibontakozik: egyre teljesebb lesz az áthagyományozott dolgok és szavak megértése, részben a hívők elmélkedése és keresései folytán, akik a szívükben elgondolkoznak rajtuk (vö. Lk 2,19.51); részben a tapasztalt lelki dolgok benső megértéséből; részben azok ígértetéséből, akik a püspöki utódlással együtt megkapták az igazság biztos karizmáját is. Az Egyház ugyanis a századok folyamán állandóan az isteni igazság teljessége felé tart, míg csak be nem teljeseznek benne Isten igéi.” (DV 8)

A szöveg tehát itt azt a három módot sorolja fel, amelyeken keresztül a Szentlélek segíti az apostoli hagyomány „kibontakozását” az egyházban: a teológia tudománya, a *hívők életre váltott hite* és a Tanítóhivatal felügyelete. Más szóval, az apostoli hagyomány az egyházban a történelem során e három tényező dialógusa nyomán fejlődik. Ezek: a teológia tudománya, a *sensus fidelium* és a Tanítóhivatal. Joseph Ratzinger ehhez a szakaszhoz írt kommentárja sokatmondó:

„Lényeges, hogy [Isten] Igéjének kibontakoztatása az egyház korszakain át nem egyszerűen a hierarchia feladata, hanem az egyház egész életében gyökerezik; ezáltal halljuk meg a kimondatlant is a kimondott szavakban. Az egyház egész lelki tapasztalata, hite, imája és szerető közössége az Úrral és Igéjével, mind elősegíti, hogy az eredeti igazság növekedjen, és az eleven hit révén a történelmi eredet múltjából előhossa azt, ami időtlen tartalom, de csak a változó korok konkrétumai között érthető. Ebben a megértési folyamatban, ahogy a hagyomány sajátosan halad az egyházban, a tanítói hivatal csak az egyik alkotóelem (és természetéből fakadóan egy kritikus, nem pedig produktív elem), de nem a folyamat egésze.” (RATZINGER 1969, p. 186; kiemelés tőlem)

Hogy kiemelje az egész nép részvételének a történelmi és tanbeli fontosságát a hit hűségesség megtartásában a történelem során, Joseph Ratzinger joggal idézhette volna akár az azóta szentté avatott John Henry Newmant is, amikor arról ír, hogy a Nikaiai Zsinat után sok püspök nem fogadta el az egyetemes egyház döntését a Krisztus teljes istenségéről szóló hittétellel kapcsolatban, amint azt a nikaiai hitvallás hirdeti. 1871-ben, a *The Arians of the Fourth Century (A negyedik századi ariánusok)* c. könyvének harmadik kiadásához Newman egy függelékkel adott hozzá, amely gyakorlatilag összefoglalja az ariánus válságról szóló történelmi vizsgálódásának következtetéseit. A függelék címe: *The Orthodoxy of the Body of the Faithful during the Supremacy of Arianism* (A hívő közösség ortodoxiája az arianizmus megerősödése idején). A függelék így kezdődik:

„A püspökök, akiknek az arianizmus felemelkedésekor Nikaiában oly gyors és egybehangzó volt a fellépése, mint közösség nem játszottak pozitív szerepet a zsinat utáni bonyodalmak közepette, de a világiak igen. A katolikus nép, szerte a

³³ A szakaszhoz lásd POTTERIE in LATOURELLE 1988, pp. 220-266.

³⁴ A DV 8. pontja ugyan beszél „e hagyomány éltető jelenlétéről” (*huius traditionis vivificam praesentiam*), de a vatikáni honlap angol fordítása ezt helytelenül a következőképpen fordítja: „az élő hagyomány jelenléte”.

keresztény világban, állhatatos bajnoka maradt a katolikus igazságnak, ami a püspökökről ugyanakkor nem mondható el.” (NEWMAN 1871³/2001, p. 445; kiemelés tőlem)³⁵

Vagyis az „apostoli hagyomány” megőrzése az egész egyház feladata. Ahogy a nikaia-konstantinápolyi hitvallásban kimondjuk, az „apostoliság” az egész egyház jellemző vonása. Az eleven apostoli hagyomány az, amely által az egész egyház az evangélium megőrzésének és életre váltásának művét folytatja minden korban, és a Szentlélek támogatásával vertikális és horizontális párbeszédben marad. A *Dei Verbum* 8. pontjának végén (miután megállapítja, hogy „az apostoloktól származó hagyomány a Szentlélek segítségével az Egyházban kibontakozik”) olyan kijelentést olvashatunk, amely azt a kérdést veti fel, hogy hogyan tudja az egyház napjainkban is hűségesen fenntartani ezt a párbeszédet Isten és az egész egyház között:

„Az Egyház ugyanis a századok folyamán állandóan az isteni igazság teljessége felé tart, míg csak be nem teljeseznek benne Isten igéi. [...] Így Isten, aki egykor szólt, szünet nélkül beszélget [colloquitur] szeretett Fiának menyasszonyával, és a Szentlélek, aki által az Egyházban és az Egyház által a világban fölhangzik az evangélium élő szava, elvezeti a hívőket a teljes igazságra, és az Ő műve, hogy Krisztus igéje elevenen él bennük (vö. Kol 3,16).” (DV 8)

Itt a zsinat egy sokkal dinamikusabb felfogásra bátorít a püspökök „apostoli utódlásával” és az egész egyház „apostoli jellegének” üdvtörténeti megvalósulásával kapcsolatban. Yves Congar a *The Spirit Keeps the Church Apostolic* (A Lélek tartja meg az egyházat apostoliságában) című esszéjében, a múlt, jelen és jövő három időbeli aspektusát felidézve írja:

„Az »apostoli« kifejezés azt jelenti, hogy valami »az apostolokhoz kapcsolódik« vagy »összhangban van az apostolokkal«. A szó tehát a kereszténység eredetére, vagy az azzal való összhangra utal. Ez a megközelítés helyes, de meg kell erősíteni, mert ez csak az igazságnak a fele. A másik fele az eszkatológiára való utalás. Krisztus az Alfa és az Ómega. [...] Az apostoliság az egyház számára egyaránt jelent kegyelmi ajándékot és feladatot. Ez arra készíti az egyházat, hogy kitöltse a teret az Alfa és az Ómega között azáltal, hogy biztosítja a folytonosságot a kettő között, valamint a lényegi azonosságot a kezdet és a vég között. Éppen ezért felfogható mind a végre, mind a kezdetre vonatkozó utalásként is.” (CONGAR in uő 1983, p. 39; kiemelés tőlem)

IV. A *Dei Verbum* és a szinodalitás

Hogyan vonatkozik mindez a szinodalitásra? Először, Ferenc pápa a szinodalitás fogalmával megpróbál szentháromságos egyensúlyt létrehozni a katolikus felfogásban arról, hogy miképpen tud az egyház hűséges maradni Jézus Krisztus evangéliumához. A II. Vatikáni Zsinat során a keleti ortodox és protestáns megfigyelők és vendégek, valamint a keleti rítusú katolikus püspökök gyakran hiányolták a Szentlélekre tett utalásokat a dokumentumok korábbi tervezeteiben, utalva arra, hogy a „krisztomonizmus” vádjának van némi alapja.³⁶ A *Dei Verbum* sokat tett azért, hogy erősebb legyen a pneumatológiai hangsúly. Ennek megfelelően a szinodalitás felidézi számunkra, hogy az Ige küldetése az üdvtörténelemben igényli a Lélek küldetését is, ha a történelem egyre változó kontextusaiban hatékony akar lenni. Az idők folyamán az egyház csak akkor lehet *Krisztus-központú*, ha a *Lélek vezet*. Csak a Lélek segítheti az egyházat abban, hogy Krisztus evangéliumát *hűen* értelmezze napjainkban. Ferenc pápa előszeretettel idézi az Újszövetség utolsó könyvében hétszer is megtalálható parancsot:

³⁵ Ez a szakasz megtalálható még NEWMAN 1986, p. 109.

³⁶ Yves Congar ezt írta: „Bizonyos mértékig egyet tudnék érteni a »krisztomonizmus« vádjával a nyugati katolicizmust illetően, de [úgy gondolom, hogy] ennek az orvoslása folyamatban van.” CONGAR in uő 1986, p. 117. A „Lélek elfelejtéséről” lásd MOONS 2023, pp. 61-78.

„Halljátok, mit mond a Lélek az egyháznak” (Jel 2,7.11.17.29; 3,6.13.22). És mi a Lélek kommunikációs eszköze? A *sensus fidei*, ahogy a *Lumen gentium* 12. és a *Dei Verbum* 8. pontja tanítja. Ahogy Ferenc pápa Nemzetközi Teológiai Bizottsághoz intézett beszédében kijelentette:

„Az egyház útja a szinodalitás, amelynek lelke a Szentlélek. A Szentlélek nélkül nincs szinodalitás.” (FERENC PÁPA 2019)

Hozzátehetnénk: szinodalitás nélkül a Szentháromság Harmadik Személyének a jelenben érkező inspirációja és megvilágosítása el lenne nyomva.

Másodszor, a szinodális egyház a Szentlélek vezetésével figyel az isteni kinyilatkoztatás három időbeli aspektusára. A múlt felé fordulva meghallgatja Isten írott Igéjét (a Szentírást), de arra is figyelmet fordít, ahogyan az egyház a hagyomány tartalmát az elmúlt évszázadok során artikulálta. A jelenben figyel az idők jeleire, és a Szentlélekre hallgatva odafigyel a hívők „itt és most” működő hitérzékére. A szinodális egyház, mivel mindig figyel a Szentlélek működésére, aki az igazság teljessége felé vezet az egyházat, az eszkatologikus remény jegyében az ismeretlen jövő felé is nyitott.

Harmadszor, az „élő hagyomány” fogalma kulcsfontosságú a szinodális egyház megértéséhez. A szinodális egyház az apostoli hagyomány dinamikáját próbálja követni. Ahogy az apostoli kor evangélistái „az egyházak állapotára való tekintettel” hirdették az evangéliumot (DV 19), ugyanígy a szinodális egyház is odafigyel a helyi egyházak szempontjaira. A szinodalitás kritikusai nagy hangsúlyt fektetnek az „apostoli hagyományhoz” való hűségre. Úgy tűnik, ilyenkor azt kérik számon, amit Joseph Ratzinger az apostoli hagyomány „statikus” felfogásaként bírált, amely kizárólag „mennyiségi”, jogi és tételszerű megközelítése annak, amit Isten a kinyilatkoztatásban közöl velünk. Ferenc pápa a katekizmus (mint az egyházi tanítás összegzése) kihirdetésének 25. évfordulója alkalmából összefoglalta a *Dei Verbum* hagyományra vonatkozó azon pontjait, amelyeket itt mi is felsoroltunk, amikor ezeket mondta (utalva a „statikus” felfogásra):

„A hagyomány élő valóság, és csak egy beszűkült látásmód tekinti a »hitletéteményt« valami statikus dolognak. Isten Igéjét nem lehet megvédeni molyirtó-golyócskával mint valami régi pokrócot, hogy távol tartsuk tőle a rovarokat. Nem. Isten Igéje dinamikus és élő valóság, amely fejlődik és növekszik, mert egy olyan beteljesedés felé tart, amely feltartóztathatatlan. [...] A tantételeket nem lehet megőrizni anélkül, hogy ne hagynánk azokat kibontakozni, és nem rögzíthetők merev és változatlan értelmezéshez anélkül, hogy a Szentlélek munkáját ne akadályoznánk.” (FERENC PÁPA 2017)

Negyedszer, az apostoli hagyomány kibontakozása a történelemben nem csupán a hierarchia feladata, hanem az egész egyház felelőssége. Ahogy a szentatyja mondja:

„Egy szinodális egyház [...] olyan egyház, amely meghallgat. A hívők, a püspöki kollégium, Róma püspöke: mindenki meghallgatja a másikat, és mindnyájan figyelnek a Szentlélekre.” (FERENC PÁPA 2015)

Ötödször, jelenleg éppen a 2021-2024-es Szinódus zajlik. A *Dei Verbum* perspektívájából azt mondhatjuk, hogy a szinodális folyamat lehetőség arra, hogy az apostoli hagyomány eleveenségére rátaláljunk a huszonegyedik században is. Ez akkor valósul meg, ha az egyház az ősegyház legelső nemzedékeinek dinamikája szerint éli az evangéliumot az „apostolok által hátrahagyott egyházakban” (Raymond Brown szentírástudós könyvének címét idézve; BROWN 1984). Már az Újszövetségben tetten érhetjük tehát az „apostoli hagyomány” folyamatát. Ennek jegyében a szinodalitásról szóló 2021-2024-es Szinódus csak egy újabb fejezet az egyház eleven, apostoli hagyományában, amely Jézus Krisztus evangéliumának hűségese aktualizálására törekszik a hívek huszonegyedik századi helyzetében.

Fordította: Várnai Jakab OFM

V. Irodalom – References

- ALFARO, J. (1967): The Dual Aspect of Faith: Entrusting Oneself to God and Acceptance of the Christian Message. *Concilium*, **21**: 27-33.
- AUGUSTINUS, A. (1985): *A Szentháromságról (De Trinitate)*. Ókeresztény Írók 10., Szent István Társulat, Budapest. (ford. GÁL F.)
- BROWN, R. E. (1984): *The Churches the Apostles Left Behind*. Paulist, New York.
- CHAPUT, CH. (2023): ‘Speaking the truth is polarizing’. *The Pillar*, (January 13). <https://www.pillaratholic.com/chaput-speaking-the-truth-is-polarizing/>
- CHRISTENSEN, M. J. & J. A. WITTUNG (eds.) (2008): *Partakers of the Divine Nature. The History and Development of Deification in the Christian Traditions*. Baker Academic, Grand Rapids (MI).
- COLERIDGE, M. (2016): From Wandering to Journeying. Thoughts on a Synodal Church. *Australasian Catholic Record*, **93**(3): 340–350.
- CONGAR, Y. (2019): *A History of Theology*. ATF, Hindmarsh (South Australia). doi:[10.2307/j.ctvvnfpg](https://doi.org/10.2307/j.ctvvnfpg)
- CONGAR, Y. (1983): The Spirit Keeps the Church ‘Apostolic’. In: uő: *I Believe in the Holy Spirit*. vol. 2., *Lord and Giver of Life*. Seabury, New York, pp. 39-51.
- CONGAR, Y. (1986): The Spirit, the Spirit of Christ. Christomonism and the Filioque. In: uő: *The Word and the Spirit*. Geoffrey Chapman, London, pp. 101-121.
- CONGAR, Y. (1966): *Tradition and Traditions. An Historical and a Theological Essay*. Burns & Oates, London.
- DALEY, B. E. (2011): Knowing God in History and in the Church. Dei Verbum and ‘Nouvelle Théologie’. In: G. FLYNN & P. D. MURRAY (eds.): *Ressourcement. A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology*. Oxford UP, Oxford, pp. 333-351. doi:[10.1093/acprof:oso/9780199552870.003.0023](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199552870.003.0023)
- DENZINGER, H. & P. P. HÜNERMANN et al. (eds.) (2012⁴³): *Compendium of Creeds, Definitions, and Declarations on Matters of Faith and Morals*. Ignatius, San Francisco (CA). (rev. and enl. P. HÜNERMANN et al.)
- DULLES, A. (1994): *The Assurance of Things Hoped For. A Theology of Christian Faith*. Oxford UP, New York. doi:[10.1093/oso/9780195083026.001.0001](https://doi.org/10.1093/oso/9780195083026.001.0001)
- FAGGIOLI, M. (2015): Vatican II and the Agenda for Collegiality and Synodality in the Twenty-First Century. In: *A Council for the Global Church. Receiving Vatican II in History*. Fortress, Minneapolis, pp. 229-253. doi:[10.2307/j.ctt12878pp.16](https://doi.org/10.2307/j.ctt12878pp.16)
- FERENC, PÁPA (2017): *Address to Participants in the Meeting Promoted by the Pontifical Council for Promoting the New Evangelization* (Róma, 2017. október 11.). https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2017/october/documents/papa-francesco_20171011_convegno-nuova-evangelizzazione.html
- FERENC, PÁPA (2019): *Audiencia a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagjainak* (2019. november 29.). <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2019/11/29/0938/01934.html>
- FERENC, PÁPA (2015): *Beszéd a püspöki szinódus bevezetésének 50. évfordulóján* (Róma, 2015. október 17.). https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151017_50-anniversario-sinodo.pdf
- FERENC, PÁPA (2014): *Evangelii Gaudium. Ferenc pápa Az evangélium öröme kezdetű apostoli buzdítása* (2013. november 24.). Szent István Társulat, Budapest. [EG]
- FERENC, PÁPA (2016): *Ferenc pápa levele Ouellet bíborshoz* (2016. március 19.). https://www.vatican.va/content/francesco/en/letters/2016/documents/papa-francesco_20160319_pont-comm-america-latina.html
- HESCHEL, A. J. (1975): The Theology of Pathos. In: uő: *The Prophets*. vol. 2., Harper & Row, Colophon Books, New York, pp. 1-11.
- HOGAN, L. (2004): Conscience in the Documents of Vatican II. In: CH. E. CURRAN (ed.): *Conscience. Readings in Moral Theology 14.*, Paulist, New York, pp. 82-88.

IRENAEUS: *Adversus haereses*. [Adv Haer.]

- KOMONCHAK, J. A. (1990): *Theology and Culture at Mid-Century. The Example of Henri de Lubac. Theological Studies*, **51**: 579-602. doi:[10.1177/004056399005100402](https://doi.org/10.1177/004056399005100402)
- LATOURELLE, R. (1994): *Dei Verbum*: II. Commentary. In: R. LATOURELLE & R. FISICHELLA (eds.): *Dictionary of Fundamental Theology*. St. Paul, Middlegreen – Slough (UK), pp. 218-224.
- LATOURELLE, R. (1994): art. „Gospel”. In: R. LATOURELLE & R. FISICHELLA (eds.): *Dictionary of Fundamental Theology*. St. Paul, Middlegreen – Slough (UK), pp. 367-397.
- LATOURELLE, R. (1966): *Theology of Revelation*. Alba House, Staten Island (NY).
- LUBAC, H. DE (1989): *Apologetics and Theology*. In: *Theological Fragments*. Ignatius, San Francisco, pp. 91-104.
- MACKEY, J. P. (1963): *The Modern Theology of Tradition*. Herder and Herder, New York, pp. 1-52.
- MELLONI, A. & S. SCATENA (eds.) (2003): *Synod and Synodality. Theology, History, Canon Law and Ecumenism in New Contact*. International Colloquium Bruges, Lit, Münster.
- MESZAROS, A. (2011): ‘Haec Traditio proficit’: Congar’s Reception of Newman in *Dei Verbum*, Section 8. *New Blackfriars*, **92**(1038): 247-254. doi:[10.1111/j.1741-2005.2010.01414.x](https://doi.org/10.1111/j.1741-2005.2010.01414.x)
- MOONS, J. (2023): The Holy Spirit as the Protagonist of the Synod. Pope Francis’s Creative Reception of the Second Vatican Council. *Theological Studies*, **84**:61-78. doi:[10.1177/00405639221151167](https://doi.org/10.1177/00405639221151167)
- MURPHY, F. A. (2017): The Influence of Maurice Blondel. In: J. HILLEBERT (ed.): *T&T Clark Companion to Henri de Lubac*. Bloomsbury T&T Clark, New York, pp. 57-91
- NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG (2014): A „sensus fidei” az egyház életében. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_20140610_sensus-fidei_hu.html
- NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG (2018): *Synodality in the Life and Mission of the Church*. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_20180302_sinodality_en.html
- NEWMAN, J. H. (1871³/2001): *The Arians of the Fourth Century*. University of Notre Dame, Notre Dame (IN).
- NEWMAN, J. H. (1986): *On Consulting the Faithful in Matters of Doctrine*. Collins Liturgical, London.
- NOLAN, A. M. (2006): *A Privileged Moment: Dialogue in the Language of the Second Vatican Council, 1962–1965*. Peter Lang, New York.
- O’COLLINS, G. (1993): *Retrieving Fundamental Theology. The Three Styles of Contemporary Theology*. Paulist, New York.
- O’COLLINS, G. (2016a): *Revelation. Towards a Christian Interpretation of God’s Self-Revelation in Jesus Christ*. Oxford UP, Oxford. doi:[10.1093/acprof:oso/9780198784203.001.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198784203.001.0001)
- O’COLLINS, G. (2016b): The Sacramental Character of Divine Revelation. In: uő: *Revelation. Towards a Christian Interpretation of God’s Self-Revelation in Jesus Christ*. Oxford UP, Oxford, pp. 39-55. doi:[10.1093/acprof:oso/9780198784203.003.0004](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198784203.003.0004)
- O’MALLEY, J. W. (2012): Trajectories and Hermeneutics. In: J. HEFT & J. O’MALLEY (eds.): *After Vatican II. Trajectories and Hermeneutics*, Eerdmans, Grand Rapids (MI), x-xxii.
- O’MALLEY, J. W. (2015): *Mi történt a II. vatikáni zsinaton?*. Jezsuita, Budapest.
- PONTIFICIA COMMISSIONE BIBLICA (1964). *De historica Evangeliorum veritate* (DH 4402-4407). https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/pcb_documents/rc_con_cfaith_doc_1964_0421_verita-vangeli_it.html; Magyarul: PÁPAI BIBLIKUS BIZOTTSÁG (2004): *Sancta Mater Ecclesia. Instrukció az evangéliumok történeti igazságáról*. In: H. DENZINGER & P. HÜNERMANN (szerk.): *Hítvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Szent István Kézikönyvek 9., Örökmécs – Szent István Társulat, Bányterenyé – Budapest, 4402-4407. [DH]
- POTTERIE, I. DE LA (1988): Interpretation of Holy Scripture in the Spirit in Which It Was Written (*Dei Verbum* 12c). In: R. LATOURELLE (ed.): *Vatican II: Assessment and Perspectives. Twenty-Five Years After (1962–1987)*. vol. 1., Paulist, New York, pp. 220-266.

- RATZINGER, J. (1969): Chapter II. The Transmission of Divine Revelation. In: H. VORGRIMLER (ed.): *Commentary on the Documents of Vatican II*. vol. 3., Herder, New York, pp. 181-198.
- RATZINGER, J. (1966): Revelation and Tradition. In: K. RAHNER & J. RATZINGER (eds.): *Revelation and Tradition*. Herder and Herder, New York, pp. 26-49.
- RUSH, O. (2023): Dei Verbum and the Roots of Synodality. *Theological Studies*, **84**(4): 570-591. doi:[10.1177/00405639231205008](https://doi.org/10.1177/00405639231205008)
- RUSH, O. (2009): *The Eyes of Faith. The Sense of the Faithful and the Church's Reception of Revelation*. Catholic University of America Press, Washington (DC). doi:[10.2307/j.ctt28520m](https://doi.org/10.2307/j.ctt28520m)
- RUSH, O. (2004): *Still Interpreting Vatican II. Some Hermeneutical Principles*. Paulist, New York.
- RUSH, O. (2012): Trajectories and Hermeneutics. In: J. HEFT & J. O'MALLEY (eds.): *After Vatican II: Trajectories and Hermeneutics*, Eerdmans, Grand Rapids (MI), pp. x-xxii.
- RUSH, O. (2019): *The Vision of Vatican II. Its Fundamental Principles*. Liturgical, Collegeville (MN).
- RUSSO, A. (1990): *Henri de Lubac: Teologia e dogma nella storia. L'influsso di Blondel*. Studium, Roma.
- TAVARD, G. H. (1966): *De Divina Revelatione. The Dogmatic Constitution on Divine Revelation of Vatican Council II. Commentary and Translation*. Paulist, Glen Rock (NJ).
- THEOBALD, CH. (2006): The Church under the Word of God. In: G. ALBERIGO & J. A. KOMONCHAK (eds.): *History of Vatican II*. vol. 5., *The Council and the Transition. The Fourth Period and the End of the Council, September 1965–December 1965*. Orbis Books, Maryknoll (NY), pp. 275-362.
- VATIKÁNI ZSINAT, I.: *Dei Filius* (DH 3000-3045). Magyarul (2004): Dei Filius. Hittani rendelkezés a katolikus hitről. In: H. DENZINGER & P. HÜNERMANN (szerk.): *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Szent István Kézikönyvek 9., Örökmécs – Szent István Társulat, Bányaterenyé – Budapest, 3000-3045. **[DH]**
- VATIKÁNI ZSINAT, II. (2000): Dei Verbum. Dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról. In: DIÓS ISTVÁN (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Szent István Kézikönyvek 2., Szent István Társulat, Budapest, pp. 407-441. **[DV]**
- VATIKÁNI ZSINAT, II. (2000): Gaudium et spes. Lelkipásztori konstitúció az egyházzal a mai világban. In: DIÓS ISTVÁN (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Szent István Kézikönyvek 2., Szent István Társulat, Budapest, pp. 649-739. **[GS]**
- VATIKÁNI ZSINAT, II. (2000): Lumen gentium. Dogmatikus konstitúció az Egyházzal. In: DIÓS ISTVÁN (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Szent István Kézikönyvek 2., Szent István Társulat, Budapest, pp. 111-207. **[LG]**